

FIDELITATEA ÎN FILOSOFIE: PUȚIN DESPRE CAZUL ARISTOTEL

ANTON ADĂMUȚ

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Fidelity in Philosophy: A Little about the Case of Aristotle. A long debate lasted between Aristotle and Plato. One can say that, despite the critique of the theory of ideas, the main interest of Antiquity was to read both authors in a harmonic relation. In Late Antiquity and during the Middle Ages, Peripatetic and Neoplatonist schools, despite the differences between them, are only two examples of such reading. Greek philosophy ends in negation (with the sceptic philosophy) and mystics (with the Neoplatonic school). Saint Augustin, an important participant to the debate, continues the Neoplatonic perspective and will use it as a ground for a new kind of certainty: the existence of God. The end of the dispute: In *Parmenides*, Plato refers his theory of ideas both to the Parmenidian and to the Heraclitean philosophies. Aristotle will say that Plato is close to Parmenides when he talks about intelligible things and close to Heraclitus when he talks about sensible things. In sum, after reading Aristotle, we can thus explain Plato's philosophy: Following Parmenides, Ideas have an existence, but not reality and, following Heraclitus, sensible things have reality, but not an existence.

Keywords: Plato, Aristotle, Augustine, Tertullian, Ideas, theory of Ideas, Philosophy, complementarity.

Este oare relația lui Aristotel cu platonismul o problemă soluționată deoarece, ne spune tradiția, s-ar reduce fie la opoziția cu teoria ideilor, fie la demarcarea progresivă față de tezele platoniciene în urma unei evoluții (teoretice, morale etc.) a lui Aristotel? Fac apel la Werner Jaeger conform căruia platonismul timpuriu al lui Aristotel lasă loc unui antiplatonism matur în care Aristotel nu e altceva decât un antipod natural al lui Platon¹. Ipoteza unui Aristotel văzut ca un pasionat cititor al lui Platon se dovedește a fi mult mai fructuoasă și concluzia este deusolantă: aristotelismul ține mai mult de problematică decât de doctrină, platonismul lui Aristotel moștenește mai multe teze platoniciene decât aporii platoniciene. Departe de a se limita la respingerea metafizicii teoriei ideilor, critica aristotelică se explică și prin efortul de a depăși limitele întâlnite de concepția platoniciană a acțiunii, fie că acestea ia forma acută a aporiei referitoare la prietenie sau la cunoașterea practică, fie se confruntă cu condamnări etice și ontologice care vizează plăcerea,

¹ Werner Jaeger, *Aristotle. Fundamentals of the History of his Developments*, translated with the Author's Corrections and Additions by Richard Robinson, Oxford, Clarendon Press, 1934, p. 37.

tragedia, democrația. Redându-i plăcerii demnitatea și locul său într-o viață fericită, explicând rolul prieteniei într-o viață virtuoasă, regândind cunoștințele necesare acțiunii, Aristotel nu face decât să redea sens și consistență diferitelor fațete ale vieții noastre practice în raport cu Platon. Iată un loc din care se poate pleca. Două texte relativ recente îmi vin în ajutor².

Prima intervenție: potrivit lui Lloyd P. Gerson, Aristotel nu este tocmai marele antiplatonist pe care ni-l livrează tradiția, dimpotrivă, filosofia lui este înrădăcinată și este în armonie cu principiile platonismului, firește, păstrând diferențele și afirmațiile specifice, filosofile celor doi sunt complementare fără să fie și identice. Aristotel analizează atent pozițiile lui Platon, le face mai precise fără a le infirma. Capitolul I (pp. 24–46) răspunde la întrebarea: „Ce este platonismul?”, apoi, în alte șase capitole, Gerson încearcă să demonstreze că principiile filosofiei lui Aristotel și afirmațiile sale filosofice importante sunt în concordanță cu platonismul. Autorul discută scrierile exoterice ale lui Aristotel (cap. 2), categoriile realității (cap. 3), filosofia naturală (cap. 4), psihologia și epistemologia (cap. 5), metafizica (cap. 6), Aristotel și formele (cap. 7), etica (cap. 8). Capitolul final („Aristotle: Platonist malgré lui” / pp. 275–290) oferă o evaluare generală a argumentelor în favoarea platonismului lui Aristotel.

A doua intervenție: că Aristotel l-a citit, și încă bine, pe Platon este un fapt mai mult decât evident. Această dovadă merită totuși să fie reamintită pentru a scoate în evidență deplina semnificație, mai ales în domeniul eticii, în care relația lui Aristotel cu maestrul său tinde să se reducă la viziunea tradițională a unui discipol care a devenit un adversar ireductibil, irascibil și deseori nedrept. A da glas dialogului continuu, dar subteran, dintre etica celor doi filosofi prin expunerea fondului platonician cu care dezbate Aristotel nu urmărește doar reevaluarea moștenirii platoniciene a Stagiritului. O astfel de întreprindere oferă o modalitate fructuoasă de a intra în elaborarea conceptelor sale etice, fie că este vorba despre fericire, plăcere, prietenie sau înțelepciune practică. Într-adevăr, formularea ipotezei conform căreia Aristotel construiește noțiunile cardinale ale filosofiei sale practice ca răspunsuri precise la întrebări nu mai puțin precise lăsate deschise de filosofia dialogurilor, este de luat în seamă. Departate de a fi un sistem static de concepte, etica aristotelică moștenește caracterul dialectic al textelor platoniciene care îi formează și consolidează fundalul. Primele trei capitole ale cărții scrise de Charlotte Murgier explorează teme centrale ale eticii aristotelice: întrebarea asupra naturii binelui (cap. I), raportul binelui cu plăcerea (cap. II), legătura dintre plăcere și virtute (cap. III), capitolul IV, consacrat prieteniei, se apleacă asupra relației dintre dialogul *Lysis* și *Etica Nicomahică*, iar capitolul V insistă atât pe continuitatea cât și pe ruptura dintre noțiunea de „phronesis” (φρόνησις) la Platon, mai ales în *Menon*, și noul său statut în etica lui Aristotel. Al șaselea și ultimul capitol se străduiește să facă lumină asupra rolului pe care îl joacă „phronesis” în cadrul politicii.

² Lloyd P. Gerson, *Aristotle and Other Platonists*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2005 și Charlotte Murgier, *Éthiques en dialogue. Aristote lecteur de Platon*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 2013.

Platon încorporase suficiente idei aristotelice și, oricât de ciudată ar putea părea afirmația, reciproca este de tot adevărată. Augustin, pe de altă parte, nu a lăsat loc lui Aristotel în sistemul lui filosofico-teologic. Pe Aristotel îl citează o singură dată în *Confesiuni* și, evident, îl socotește inferior lui Platon, dar, este adevărat, mult deasupra celorlalți filosofi. Citește *Categoriile* la 20 de ani și e uimit că tratatul acesta e trecut printre cele greu de înțeles: „La ce mi-a folosit [...] faptul că, pe la vârsta de douăzeci de ani, când mi-a căzut în mână cartea lui Aristotel care se numește *Despre cele zece categorii*, am citit-o și am înțeles-o singur, fără nici un ajutor? [...]. Am discutat apoi despre carte cu alți oameni, care spuneau că ei nu au înțeles-o decât cu mare greutate și doar după ce magiștri foarte învățați le-au explicat-o nu numai prin cuvinte, ci și prin multe scheme desenate pe nisip. Și totuși, aceștia nu puteau să-mi spună nimic în plus față de cât descoperisem eu însumi, citind-o singur”³.

Iată câteva diferențe care explică refuzul lui Augustin față cu Aristotel:

- Stagiritul insistă pe individ, Augustin pe colectivitate;
- Aristotel se interesează de științele particulare, de lucruri, pe Augustin nu-l interesează lucrurile în primul rând, ci cunoașterea lui Dumnezeu și a sufletului;
- Aristotel este un logician, Augustin nu se interesează în mod particular de logică;
- Aristotel este un inductiv și un empirist, Augustin, aidoma lui Platon, este un intuitiv și un realist, el pleacă de la cele de sus și coboară către acelea empirice;
- realismul lui Platon și religia au același obiectiv: să explice divinul. Augustin lasă deoparte filosofia materialistă, care nu vizează acest lucru. Din acest motiv, el nu vorbește despre Aristotel, pe care îl cunoaște și din *Metafizica* pe care o folosește pentru a se referi la presocratici. Aristotelismul însă, ca expresie materialistă, nu-l preocupă câtuși de puțin pe Augustin.

Ultima chestiune pare a pleca, din punctul de vedere al autorității, de la Aristotel însuși și de la un simpatizant al lui, de la Hegel.

Care e povestea cu Aristotel? Două locuri exemplare sunt în joc, unul din *Republica*, altul din *Etica Nicomahică*, primul cu trimitere directă la Homer, celălalt cu trimitere indirectă la Platon, și nu știu de ce am impresia că personajele citate (Aristotel și Platon) își plătesc polițe.

Iată ce pune Platon pe seama lui Socrate în *Republica* (595 c), loc de unde toată povestea pare a pleca: „nu trebuie prețuit un om înaintea adevărului, ci trebuie să spun ceea ce am de spus”⁴. Aristotel răspunde provocării platoniciene în *Etica Nicomahică*: „Este preferabil, poate, să examinăm caracterul universal al binelui și să încercăm a-i defini natura (ceea ce Aristotel făcuse deja la 1095 a 26–28 – n.m.), deși o asemenea cercetare va fi îngreuiată de faptul că cei care au introdus doctrina

³ Augustin, *Confesiuni*, ediție bilingvă, traducere din limba latină, introducere, note și comentarii, tabel cronologic și indice de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2018, IV, XI, 28 / p. 191.

⁴ Platon, *Republica*, în Platon, *Opere*, vol. V, traducere, interpretare, lămuriri preliminare, note și anexă de Andrei Cornea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, 595 c / p. 411.

Ideilor ne sunt prieteni. Credem însă că, pentru a salva adevărul, este mai bine și chiar necesar să renunți la sentimentele personale, cu atât mai mult dacă ești filosof. Căci, deși le iubim pe amândouă, este pentru noi o datorie sacră să punem adevărul mai presus de prietenie”⁵. Susțin că despărțirea lui Aristotel de Platon mai este de pus în legătură și cu succesiunea la conducerea Academiei, care succesiune se făcea pe linie homoerotică, și am senzația că *Etica Nicomahică* (în special cărțile VIII–IX) este un răspuns explicit la felul în care *philia* este tratată de Platon. De remarcat este și faptul că Aristotel, tot delimitându-se de Platon (și nu cred că „despărțirea” lor angajează doar aspectul metafizic), Aristotel se va fi simțit nedreptățit de a nu fi fost ales pentru conducerea Academiei și Speusippos⁶ nu e preferat din motive de nepotism, ajunge să-și configureze propria doctrină despre prietenie. Speusippos, am spus, nu este preferat din motive de nepotism (era fiul surorii lui Platon) și nici pentru grozave afinități metafizice. Nu avea o fire asemănătoare cu a lui Platon, se plânge Diogenes Laertios⁷, era înclinat spre mânie și supus plăcerilor, ceea ce însemna că făcea lucrul acesta fără de măsură. Aristotel îl pomenește în *Etica Nicomahică* de două ori.

În cartea I, 1096 b, când vorbește despre conceptul de Bine, Aristotel spune: „binele nu este deloc în mai mare măsură bine pentru că este etern, la fel cum ceea ce este alb nu este mai alb dacă durează timp îndelungat decât dacă durează o singură zi”, și e foarte clar că în joc este doctrina Ideilor neagreată de Stagirit. Speusippos e amintit aici ca nefiind în descendență platoniciană; el pare a-i urma pe pythagorei care „situează Unul în coloana binelui”. La drept vorbind, în cauză sunt „seriile paralele ale principiilor pythagoreice unde Unul și Binele se află pe aceeași coloană”, chiar dacă Aristotel nu agreează acest punct de vedere pentru că Binele este într-o poziție inferioară. Ce crede Aristotel e că „Unu este Binele în devenire”, Binele nu e identic cu Unu, Speusippos nu aderă la doctrina pythagoreilor, doar „se apropie de ea punând Unul la originea lucrurilor și distingându-l de Bine”⁸.

Apoi apare amintit Speusippos în cartea VII, 1153 b într-o situație care nu-i este în niciun fel favorabilă: „Felul în care Speusippos încearcă să respingă acest argument (uzând de comparația cu plusul care este contrariu în același timp și egalului și minusului) nu rezolvă nimic, pentru că nici el n-ar putea susține că plăcerea este în esența ei un rău”. Unde și cum păcătuiește Speusippos? El admite „existența mai multor contrarii”, numai că „opoziția de contrarietate este o opoziție

⁵ Aristotel, *Etica Nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii și note de Stella Petecel, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 1096 a / p. 12.

⁶ „O tradiție, care nu ar reprezenta decât un raționament psihologic, afirmă că această alegere i-a revoltat în mod deosebit pe Aristotel și Xenocrates, care au decis să plece în Asia Mică, la curtea lui Hermias” – Léon Robin, *Platon*, traducere de Lucia Magdalena Dumitru, București, Editura Teora, 1990, p. 24.

⁷ Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, traducere de C.I. Balmuș, studiu introductiv și comentarii de Aram M. Frenkian, ediție îngrijită de Bogdan Olaru, Iași, Editura Polirom, 1997, IV, I, 1 / p. 150.

⁸ Stella Petecel, „Comentarii” la *Etica Nicomahică*, ed. cit., notele 61, 62 / p. 275.

maximă, ce nu admite decât doi termeni, cu alte cuvinte un lucru nu poate avea decât un contrariu”⁹.

Iar Hegel spune, plecând tot de la Aristotel, cum că „este foarte răspândită părerea că filozofia aristotelică este tocmai contrariul filozofiei platonice: aceasta, se spune, este idealism, iar cea aristotelică e realism, și anume realism în înțelesul cel mai trivial. [...] Filozofia lui [Aristotel] ar fi empirism de cel mai prost fel”¹⁰. Hegel simpatizează cu Aristotel: „în ceea ce privește profunzimea speculativă, Aristotel îl întrece pe Platon” și nu este nicio îndoială că „Aristotel este mult mai greu de înțeles decât Platon”¹¹.

Interesantă „istoria” lui Aristotel în raport cu receptarea sa în primele secole creștine și mai târziu, în epoca Reformei. Tertulian e apocaliptic, scrie în *De praescriptione haereticorum* (cap. 7, 6): „Sărmanul Aristotel¹², care i-a învățat dialectica aceasta, meșteră la zidit, ca și la dărâmat, schimbătoare în planuri, nefirească în presupuneri, greoaie în dovezi, închinată unei lupte vătămătoare ei înșiși, în toate șovăind, ca să nu mai isprăvească nimic”¹³ (și trimite la *Coloseni* 2, 8 – *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, et inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum / „Vedeți să nu vă subjuge cineva prin filosofie și speculații fără sens după tradiția oamenilor, după învățăturile de la început ale lumii, și nu după Cristos”).* Dialectica lui Aristotel, mama ereziilor, nu poate fi aplicată Revelației, ideea revine în *Despre suflet*, II, 1–2, unde Tertulian nu neagă faptul că, uneori, „gândirea filosofilor este apropiată de gândirea noastră (a creștinilor – n.m.) [...] ca printr-un simț comun, cu care Dumnezeu a găsit cu cale să înzestreze sufletul. Acest simț dobândindu-l filosofia l-a folosit spre gloria artei sale prin studiul [...] elocinței pricepute în a construi și dărâma orice, mai mult cu îndemnul decât cu învățătura. Aceasta impune forme lucrurilor pe care aici le ridică, aici le coboară, ajunge cu judecata de la cele sigure la cele nesigure, recurge la exemple, ca și cum toate s-ar putea compara, hotărăște totul, cu proprietăți diferite chiar între cele asemănătoare, nu ia în seamă

⁹ *Ibidem*, nota 125 / p. 355. Iar Speusippos admite simultan pluralitatea contrariilor în același timp cu faptul că plăcerea se opune durerii. După moartea lui Platon, platonicienii în frunte cu Speusippos aveau tendința de a transforma „filosofia în matematică” spre marele dezacord al lui Aristotel – vezi Sir David Ross, *Aristotel*, traducere din limba engleză de Ioan-Lucian Muntean și Richard Rus, București, Editura Humanitas, 1998, p. 14.

¹⁰ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, vol. I, traducere de D.D. Roșca, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963, p. 563.

¹¹ *Ibidem*, pp. 564, 577.

¹² *Miserum Aristotelem* apare în textul latin – Tertullien, *De praescriptione haereticorum*, texte Latin, traduction Française, Introduction et Index par Pierre de Labriolle, Paris, Librairie Alphonse Picard et Fils, 1907, p. 16, sintagmă tradusă prin „Pitoyable Aristot” (p. 17) și „Wretched Aristotle!” – Tertullian, *The „Prescription” of Heretics*, translated into English by T. Herbert Bindley, New York, E.S. Gorham, 1914, p. 45.

¹³ Tertulian, *Despre prescripția împotriva ereticilor*, traducere de Nicolae Chițescu, revăzută de David Popescu, în *Apologeți de limbă latină*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 143.

nimic din îngăduința divină, consideră legile naturii ca opinii ale sale; aș accepta dacă ea însăși ar fi naturală pentru ca să se dovedească stăpână pe natură prin însăși condiția sa”¹⁴.

Nu este „gustat”, Aristotel, de Augustin, și nu doar de el, din pricina unui rigorism logic care va fi apreciat, în același spațiu creștin, de generația lui Toma. E limpede că Augustin nu-l agreează, după cum e posibil ca antipatia lui Luther față cu Aristotel să fie și un efect al poziției lui Augustin, asta dacă avem în vedere și augustinismul lui Luther. Aristotel este pentru Luther, așa cum este și Dionisie Areopagitul, un fel de „cal troian”, și Aristotel, zice călugărul german, a făcut cele mai mari deservicii Bisericii, păgânul de Aristotel să fie dat afară din teologie, iar Toma este responsabil pentru domnia lui Aristotel¹⁵. Antiaristotelismul lui Luther rămâne o enigmă de o violență singulară, un set împrăștiat și repetitiv de replici făcute în treacăt, de controverse mai degrabă schițate decât dezvoltate și, mai ales, de insulte, este același lucru cu a răspunde la întrebarea: ce înseamnă să urăști filosofia și pe Aristotel pe la 1520? (iată ceea ce ține de *initia Lutheri*¹⁶). Aristotel este „filosoful putred”, un „sofist”, un „ticălos”, un „fabulator”, un „măgar leneș”, filosofia lui amenință Cuvântul lui Dumnezeu, Aristotel e bun de bătut, doar Augustin, pe care Luther îl prețuiește, scapă oarecum pe Stagirit¹⁷. Într-o scrisoare către Jean Lange, citată de Jean Janssen¹⁸, și pe care o aflu și în Jacques Maritain¹⁹, citesc despre Aristotel că este un „calomniator”, un „comediant”, este „bastionul impios al papistașilor”. El este pentru teologie ceea ce întunericul este pentru lumină. Etica lui e cel mai mare dușman al harului, iar el este un filosof rânțed, un copil care trebuie aruncat în troaca porcilor sau în grajdul măgarului, un nerușinat calomniator, un actor, cel mai vicelan corupător de minți și de spirite. Dacă nu ar fi existat cu adevărat în carne și oase, puteam, fără niciun scrupul, să-l considerăm drept demonul însuși, prin comparație Tertulian e un Luther în miniatură. Iar în *Către nobilimea germană* Luther e din nou dezlănțuit: în universități nu se studiază Scriptura, ci „domnește singur și orbește păgânul maestru Aristotel”. *Metafizica, Fizica, Etica, De anima* ar trebui să fie înlăturate, Aristotel e „blestematul, obraznicul și saltimbancul de păgân. [...] Dumnezeu ne-a pedepsit cu el (cu Aristotel – n.m.) pentru păcatele noastre”²⁰, cât privește *Logica, Retorica* și *Poetica*, ele pot fi frecventate și citite de tineri, dar fără de comentarii și fără de explicații. Oricum, față cu Aristotel, poziția

¹⁴ Idem, *Despre suflet*, traducere de David Popescu, în *Apologeți de limbă latină*, ed. cit., pp. 262–263.

¹⁵ „Luther era suspicios față de filosofie și față de Aristotel”, în special – vezi Scott M. Manetsch, „Omul din mijloc: Luther printre reformatori”, în *Moștenirea lui Luther*, editată de R.C. Sproul și Stephen J. Nichols, prefață de Ghiță Mocan, Oradea, Editura Scriptorum, 2017, p. 285.

¹⁶ Philippe Büttgen, *Luther et la philosophie*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 2011, pp. 7–9.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 53–86.

¹⁸ Jean Janssen, *L'Allemagne et la Réforme*, vol. II, Paris, Librairie Plon, 1889, nota 1, p. 311.

¹⁹ Jacques Maritain, *Trois Réformateurs. Luther-Descartes-Rousseau*, Paris, Librairie Plon, 1925, p. 43.

²⁰ Martin Luther, *Către nobilimea germană de națiune germană*, în Martin Luther, *Scrieri*, vol. I, traducere de Petru Forna, Cluj-Napoca, Editura Logos, 2003, p. 326.

lui Luther trebuie privită cu o anumită prudență²¹, Luther este convins că nu poți fi teolog decât renunțând la Aristotel.

De altfel, multă vreme Aristotel a fost uitat. E recuperat prin *Isagoga* lui Porphyry și, mai ales, prin traducerea acesteia de către Boethius în limba latină. Celebra dispută a universalilor din Evul Mediu aici își află locul. Fac însă o necesară precizare: în chestiunea universalilor, nu despre aristotelizarea lui Platon este vorba, ci, dimpotrivă, despre platonizarea lui Aristotel.

Se poate vorbi astfel despre o ascuțire a opoziției Aristotel-Platon doar începând cu epoca modernă, și asta până la Leibniz, „marele armonizator și sintetizator” (îi spune Gadamer²²) care caută o cale între Aristotel și știința modernă (întemeiată pe metoda matematică aplicată dialecticii de către Platon), iar contribuția lui Leibniz va fi depășită de idealismul german așa cum s-a dezvoltat el de la Kant la Hegel. Ba poate că Aristotel, tot criticându-l pe Platon, nici nu îl avea pe acesta în vedere, cât platonistii Academiei, asta dacă tot credităm completarea: „cei care au introdus doctrina Ideilor ne sunt prieteni” din *Etica Nicomahică* (1096 a / p. 12), cu pluralul ei cu tot! Chestiunea o regăsim și în *Metafizica*, 1078 b: „la teoria Ideilor au ajuns preconizatorii ei (adică platonicienii – n.m.) lăsându-se călăuziți de considerațiile lui Heraclit despre adevăr și pornind de la constatarea făcută de acest filosof că toate lucrurile se află într-o continuă curgere. Dar dacă este vorba să existe o știință și o cunoaștere a vreunui lucru (aceasta este opinia susținătorilor teoriei Ideilor – n.m.), trebuie să existe, în afara lucrurilor sensibile, alte realități permanente, căci nu poate exista o știință a lucrurilor ce sunt într-un veșnic flux”²³.

Și pare că, din nou, Aristotel protejează pe Platon: „nici unul dintre argumentele prin care platonicienii (nu Platon – n.m.) încearcă să dovedească existența Ideilor nu este concludent, pentru că unele din aceste argumente nu ne duc la o concluzie stringentă, iar altele ne fac să admitem Idei chiar pentru lucruri pentru care chiar platonicienii sunt încredințați că ele nu presupun Idei” (*Metafizica*, 1079 a)²⁴.

²¹ Konstantin V. Vodenko *et alii*, „The Reception of Aristotle in Martin Luther’s Late Theological Writings”, în *Bogoslovni vestnik / Theological Quarterly*, nr. 81 / 1, 2021, pp. 23–33.

²² Hans-Georg Gadamer, *Dialog and Dialectic. Eight Hermeneutical Studies on Plato*, translated and with an Introduction by Christopher Smith, New Haven and London, Yale University Press, 1980, p. 195.

²³ Aristotel, *Metafizica*, traducere de Ștefan Bezdechi, note și indice alfabetic de Dan Bădăraș, București, Editura IRI, 1996, 1078 b / p. 510. Într-o altă traducere citesc: „Teoria despre Forme a apărut la cei care, din pricină că credeau în spusele lui Heraclit despre adevăr, potrivit cărora toate lucrurile senzoriale sunt în curgere, spun că, dacă este să existe o știință și o reflectare asupra a ceva, trebuie să mai existe alte naturi stabile, în afara celor senzoriale. Căci nu există știință a celor aflate în curgere” – Aristotel, *Metafizica*, traducere, comentarii și note de Andrei Cornea, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 2007, 1078 b / p. 475.

²⁴ *Ibidem*, 1079 a / pp. 511–512. În traducerea lui Andrei Cornea, *Metafizica*, ed. cit.: „În plus, nici unul dintre modurile în care / platonicienii / demonstrează existența Formelor nu se arată evident: unele argumente nu conduc la o consecință necesară, în timp ce, pornind de la alte argumente, rezultă Forme chiar și pentru entitățile cărora ei nu vor să le atribuie Forme” – 1079 a / p. 477.

Aristotel vizează aici un loc din *Parmenide* în care se pune problema dacă există Idei pentru lucruri nedemne și netrebnice (firul de păr, noroiul, gunoiul), Socrate recunoaște că ajunge la aporie²⁵.

De fapt, încă de la începutul *Metafizicii* (cartea I, 990 b), Aristotel formulează argumentele prin care nu creditează teoria Ideilor și se recunoaște pe sine drept platonician, fie el „și în parte instalat în afara doctrinei Academiei”²⁶, filosofia lui Aristotel poartă amprenta platonismului²⁷, așa cum a fost Platon socratic a fost și Aristotel platonician, una peste alta și, ca în multe alte cazuri, „nu se știe cu siguranță dacă aceasta a fost adevărata concepție a lui Aristotel”²⁸, se știe însă că îi era neplăcut de a-i critica pe platonicieni: „Însă nici unul dintre modurile în care noi, platonicienii (s.m.), demonstrăm existența Formelor nu se arată evident” (*Metafizica*, 990 b).

În câteva locuri din *Sofistul*, „Străinul din Elea” (Platon, de fapt), se distanțează deseori de „platonicieni”, iar Theaitetos, tânărul și înzestratul matematician, la 15–16 ani cât avea pe vremea dialogului, era membru al comunității platoniciene. Dialogul se desfășoară între Străin și Theaitetos și, pe parcursul lui, de la 248 a la 248 d, Străinul trece imperceptibil de la „voi” la „ei”, la fel face și Theaitetos imediat, probă cum că Străinul / Platon îl simpatizează în mod deosebit, mai ales arta matematicii pe care o stăpânea tânărul²⁹ care trece de partea lui Platon („Ce argument aduc ei?”, *Sofistul*, 248 b), „voi” și „ei” însemnând orice altceva decât Platon, nu și Theaitetos, trecut în tabăra lui Platon.

În dialogul *Parmenide*, Platon raportează teoria Ideilor atât la teoria Ființei eleate (la Parmenide), cât și la filosofia lui Heraclit. Aristotel va spune că Platon rămâne cu Heraclit în ceea ce privește lucrurile sensibile și cu Parmenide în ceea ce privește lucrurile inteligibile. În sinteză, putem motiva astfel poziția lui Platon: *Ideile există fără să fie* (și aici e parmenidian), *lucrurile sunt fără să existe* (și aici e de partea lui Heraclit). Citesc în Gadamer: „*Parmenide* al lui Platon era socotit de Hegel drept cea mai mare operă de artă a dialecticii antice, tocmai fiindcă Platon a dovedit în această scriere imposibilitatea de a determina o Idee pentru ea însăși, detașată de ansamblul Ideilor – și Hegel a recunoscut în mod just că și la Aristotel logica definiției, instrumentul oricărei clarificări intelective a experienței, își află limita în dimensiunea propriu-zisă a principiilor filosofice. Acestea sunt primordiale, neclasificabile, accesibile numai unui alt gen de reflecție pe care el (Aristotel – n.m.)

²⁵ Platon, *Parmenide*, în Platon, *Opere*, vol. VI, traducere și lămuriri preliminare de Sorin Vieru, note despre structura dialogului de Constantin Noica, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 130 d / p. 88.

²⁶ Gheorghe Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia Veche*, Editura Albatros, București, 1984, pp. 308–309.

²⁷ David Ross, *Aristotel*, traducere din limba engleză de Ioan-Lucian Muntean și Richard Rus, Editura Humanitas, București, 1998, p. 13.

²⁸ *Ibidem*, p. 82.

²⁹ Platon, *Sofistul*, în Platon, *Opere*, vol. VI, traducere, lămuriri preliminare și note de Constantin Noica, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 248 a-d / pp. 356–357.

a denumit-o dimpreună cu Platon «*nous*»³⁰. Și trimite Gadamer la Hegel: *Parmenide* este „capodopera cea mai vestită a dialecticii platonice”³¹. Aristotel a fost un empirist, dar un empirist care și gândește, „el a cunoscut cea mai temeinică speculație idealistă, sprijinită pe cea mai vastă informație empirică”³².

Ne putem întreba, în continuarea rezumatului făcut de Mauro Bonazzi, dacă nu cumva platonismul poate fi receptat ca o filosofie a exilului pe cel puțin două direcții: Plotin (întrucât noi suntem propriul nostru intelect și pentru că acesta este absorbit în contemplarea celor inteligibile fie și inconștient, este inutil să vorbim despre exil, de unde și negația exilului / „la négation de l'exil”) și Plutarch (niciodată nu putem cunoaște complet pe acelea inteligibile și cum aceasta este dorința noastră cea mai autentică, evident că ne aflăm în exil, de unde și resemnarea / „résignation à l'exil”). Poziția lui Plotin poate fi înțeleasă ca o sărbătoare a idealului contemplativ, cea a lui Plutarch reamintește importanța angajamentului practic, inclusiv politic, problema exilului repune pe tapet *vexata quaestio*³³. Ce fac aici cu Aristotel? Îl invoc pomenind, cu vorbele lui Bonazzi, de unele pagini hiperplatonice ale unuia dintre cele mai antiplatonice texte ale antichității, *Etica Nicomahică*, mai cu seamă îndemnurile enigmatice care încheie capitolul 7 din cartea X unde se celebrează triumful contemplației³⁴. Iată locul: „Dacă deci, în comparație cu omul, intelectul este ceva divin, atunci și viața dusă în conformitate cu intelectul va fi, în comparație cu viața umană, divină. Dar nu trebuie să-i urmărim pe cei ce îndeamnă omul, pentru că este om, să-și mărginească gândirea la lucruri omenești și, pentru că este muritor, la lucruri trecătoare. Omul trebuie, dimpotrivă, în măsura în care-i stă în putință, să se immortalizeze pe sine, făcând totul pentru a trăi în conformitate cu elementul cel mai elevat din el; căci, dacă acest element ocupă un loc restrâns ca volum, prin forța și valoarea sa reprezintă mult mai mult decât tot restul. S-ar putea spune chiar că acest ceva divin este ființa însăși a fiecăruia dintre noi, din moment ce el reprezintă ceea ce natura umană are mai nobil și mai elevat. Ar fi deci o absurditate ca omul să nu dorească viața care-i este proprie, ci pe cea a altuia. Observația pe care o făceam mai înainte se poate aplica și aici: ceea ce este propriu fiecărei ființe este prin natură pentru ea lucrul cel mai înalt și mai plăcut; în consecință, pentru om, acest lucru este viața în conformitate cu intelectul, dacă e adevărat că intelectul este, în gradul cel mai înalt, omul însuși. Acest mod de viață este deci și cel mai fericit”³⁵. Se vede, Aristotel este adeptul negării exilului, contemplația, ca fericire mentală, confirmă inexistența

³⁰ Hans-Georg Gadamer, *Actualitatea frumosului*, traducere de Val. Panaitescu, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 173.

³¹ G.W.F., Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, vol. I, p. 517.

³² *Ibidem*, p. 564.

³³ Mauro Bonazzi, „Le platonisme: une philosophie de l'exil ?”, *Études platoniciennes* [En ligne], 17 / 2022, 1; mis en ligne le 24 mars 2022, consulté le 28 février 2023. URL: <http://journals.openedition.org/etudesplatoniciennes/2583>.

³⁴ *Ibidem*, p. 6.

³⁵ Aristotel, *Etica Nicomahică*, ed. cit., 1177 b 31-1178 a 7 / pp. 255–256.

exilului, Platon nu spune altceva, Platon și Aristotel sunt din nou acasă, și încă împreună, nu știu dacă nu cumva Gadamer îi obligă să se și împace. Ba poate că situația este inversă în raportul Platon-Socrate, pe de o parte, Aristotel-Platon de cealaltă parte. Cum? Până la capăt, Socrate a avut un singur succes demn, pe Antistene: „Platon, discipolul său cel mai înzestrat, avea să se dovedească în curând cel mai puțin fidel”³⁶. Nu și Aristotel, fidelitatea cam sare câte o etapă, nu a fost și cazul lui Aristotel. De aceea am rezerve față cu o spusă a lui Diogenes Laertios: Aristotel „s-a despărțit de Academie încă de pe când trăia Platon, ceea ce explică remarca atribuită acestuia din urmă: «Aristotel mi-a dat cu piciorul întocmai ca mânăjii care dau cu piciorul în mama care i-a născut»”³⁷.

³⁶ Karl R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. I, traducere de D. Stoianovici, București, Editura Humanitas, 1993, p. 220.

³⁷ Diogenes Laertios, *op. cit.*, ed. cit, V, I, 2 / p. 168.